

BALKANLAR'DA İSLÂM MEDENİYETİ MİLLETLERARASI SEMPOZYUMU TEBLİĞLERİ

Sofya
21-23 Nisan 2000

Editor
Ali Çaksu

Önsöz
Ekmeleddin İhsanoğlu



PC/1 – 2002/1

İslâm Medeniyeti Tarihi Kaynak ve İncelemeleri Dizisi
Seri No:8

ISBN= 92-9063-108-2 (Türkçe edisyon için)
ISBN= 92-9063-109-0 (Yabancı dil edisyon için)
ISBN= 92-9063-110-4 (Set)

İslâm Konferansı Teşkilâtı (İKT)
İslâm Tarih, Satiat ve Kültür
Araştırma Merkezi (İRCİCA)

Adres:
Barbaros Bulvarı
Yıldız Sarayı, Seyir Köşkü
Beşiktaş

Posta Adresi:
P.K. 24, 80692 Beşiktaş İstanbul – Türkiye

Tel: 0212 259 17 42
Faks: 0212 258 43 65
E-posta: ircica@superonline.com
Vcb-sitesi: <http://i/ircica.org>

Sayfa Düzeni ve Dizgi: Acar Taşlak
Kapak: Hatice Polat
Basıldığı yer: Yıldız Matbaacılık, Yayıncılık ve Ticaret A.Ş., 2002, İstanbul

İRCİCA KÜTÜPHANESİ KATALOG FİŞİ

Balkanlar' da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu
(21- 23 Nisan 2000: Sofya)
Balkanlar' da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu
Tebliğleri ! editor Ali Çaksu; önsöz Ekmeleddin İhsanoğlu.-
İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merckzi, 2002.

X, 447s.: res., hrt.; 24sım.- (İslâm Medeniyeti Tarihi Kaynak
ve İncelemeleri Dizisi Seri No:8)

ISBN: 92-9063-109-0
1. Medeniyet, İslâm - Balkan Ülkeleri 2. Medeniyet, Türk -
Balkan Ülkeleri, I. K.a. II. Çaksu, Ali (ed.) III. İhsanoğlu,
Ekmeleddin (önsöz) IV. (Seri)

949

DİL VE KÜLTÜR İLİŞKİLERİNİN İŞİĞİ ALTINDA TÜRKÇENİN BOŞNAKÇAYA ETKİLERİ

Amina Šiljak-Jesenković

1.0.

Bosna dahil olmak üzere Balkanlarda beş yüzyıl süren Osmanlı yönetimi süresince şüphesiz yerli ve yeni gelen kültürlerin her alanda bir temas halinde oldu. Bu topraklarda maddî ve manevî kültürün her çeşidini besleyerek Osmanlılarla gelmiş bulunan İslam medeniyetinin doğurduğu deyimler, gösteren, gösterilen ve zihinsel imgesiyle birlikte, yüzyıllar geçtikten sonra bile, bu topraklardan akmakta bulunan nesillerle iletişim kurup haberleşme aracı olmaktadır.

Tarih selleri, bazen coşarak, adlandırılan öğelerini, göstergesi olan gösterilenleri mahvedip götürmektedir. Bazen, bol ve gür akarak, yok edilmiş kavramın imgesini zihinlerinde koruyanları da götürür gider. En son ölen göstergeci, kelimedir. Kelime, "dünyadaki nesnelere, biçimlerin, olgu, durum ve devinimlerin dilde anlatım buluşu" olarak dil dışındaki gerçekleri tavsif etmeye kadir, soyut ve somut kavramların şahidi olarak varolmaktadır. Kelime, dil göstergesi olarak, maddî ve manevî kültürün, eylemlerin, geleneklerin, insanlar arasındaki ilişkilerin, adlandırılmış nesne, kimse veya eylemlerin belirleyicilerinin, soyut ve somut öğelerin, ve sonuçta fonksiyonlarının tümüyle dilin kavramlarını ses imgesiyle birleştiren, hepsinin ebedî şahidi olarak hayatını sürdürmektedir.

1.1.

Türkçenin, daha doğrusu Batı Rumeli ağzının Boşnakçaya etkileri, her dil üzerindeki yabancı dil etkilerinde olduğu gibi, sözcüklüğüne yansımıştır, ve bunu çeşitli seviyelerde görebiliriz: Fonetik bakış açısından adapte edilmiş kelimelerden başlayarak, Türkçe kökenli veya Türkçenin aracılığıyla gelme leksik biçimbirimler dahil olmak üzere, yerli veya diğer dillerden gelme köklere eklenen Türkçenin soneklere ve fonetik adaptasyon geçirmiş veya aynen alınmış deyimlere kadar çok sayıda örnek sayabiliriz.

Hatırlatmak gerekir ki, alınmış sözcükler genellikle her dilin sözcüklüğüne somut kavramları temsil etmektedir. Bunun yanı sıra, diller arasında

¹ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK, Ankara 1998, c. III, s. 151.

uzun süreli bir etkileşim sözkonusu olunca, gelenekler, maneviyat, din veya günlük hayat ile ilgili göstergeler meydana çıkabilir.²

İki medeniyet ve iki kültür arasındaki temaslarda yeni nesnelere, yeni kavramlar alınmaktadır, ve bunun etkisiyle bu nesnelere yansıtan sözcükler, yani gösterilenlerin göstergeleri de alınmaktadır. Dolayısıyla, alınma sözcüklerin büyük bir kısmı isimlerdir, ve tabii ki bu alınmış isimlerden, alıcı dilin biçimbirimsel kurallarına uyarak türetilmiş sıfat, zarf ve fiilden veya isimden türetilmiş fiiller meydana gelir. Boşnakçanın sözcükteki Türkçeden ve Türkçe etkisiyle gelme sözcükler çeşitli maddî ve manevî kavramların ses imgesidir: Din terimleri, günlük hayat, ev döşeme, giyinme kültürü, yemek kültürü gibi değişik anlam alanlarında kelimeler, yani Osmanlı medeniyetiyle gelen olgulardan başlayarak, beş yüzyıllık bir süreç içerisinde ortaya çıkan dil dışı gerçeklere kadar değişik nesnelere ve eylemlere yansıtan göstergeler. Bu konular çeşitli araştırmacılar tarafından farklı açılardan incelenip birkaç kitap ve çalışmada yayınlanmıştır. Bu konular bir taraftan dilbilgisi, diğer taraftan da antropoloji, medeniyet tarihi ve sosyoloji gibi bilimlerin ilgi alanına girmektedir. Bu vesile ile, başlığımızda belirttiğimiz probleme eşzamanlılık açısından (senkronik açıdan) yaklaşarak, Türkiye Türkçesinde genel sözcük varlığını, yani ortak dil sözcük varlığını oluşturan bazı kavramların Boşnakçadaki alınmış şekillerinin belirli bir grubun diline ait olarak özel dil çerçevesine girip o grubun belirleyici sıfatlarından olduğunun altını çizmek istiyoruz. Bu yüzden bugünkü Boşnak dilinde Türkçe sözcük varlığının etkilerinin şu anlam alanlarına yansımış olduğunu söyleyebiliriz:

Din ve din gelenekleri ve inançları ile ilgili kavramlar

Pejgamber, *namaz*, *rekat*, *sedžda*, *abdest*, *serdžada* (seccade), *mukabela* (Ramazan ayında camilerde okunan Kur'an-ı Kerim), *saf*, *okujisati* (ezan okumak), *ikamet/ikametiti* (ikamet getirmek), *tespih*, *džamija*, *džemat*, *džematlija*, *imam*, *mujezin*, *hatib*, *hutba*, *bajram* (sadece Ramazan ve Kurban Bayramı anlamında), *dova* (dua), *zikir*, *mevlud* (mevlit), *sabah* (sabah namazı anlamında), *ikindija* (ikinci namazı anlamında), *akşam* (akşam namazı anlamında), *jacija* (yatsı namazı), *tekija* (tekke), *ilahija* (ilahi), *derviš* (derviş), *džezba* (cezbe), *ruja* (dindar insanlar tarafından görülen ve yorumu olan rüya), *huktati* (zikir esnasında Hu-Hu demek, zikir etmek), *ilalakati* (Kelime-i Tevhid söylemek), *šućurati* (Allah'a şükür etmek), *Kibla*, *Čaba* (Kabe), *dženaza* (cenaze)

² Hanka Vajzović, *Orijentalizmi u književnom djelu*, - *Lingvistička analiza* -, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja-XXII, Sarayova, 1999, s. 31.

töreni), *mezar*, *mejt*, *mejtaš*, *talkin*, *čefin*, *gusul*, *sunet/sunetiti/sunetluk* (sünnet etmek...), *medresa*, *mekteb* (ilkokul seviyesinde din dersleri okutan eğitim kurumu), *softa* (medrese öğrencisi), *kurban* (Kurban Bayramı'nda kesilen kurban), *Čitab* (büyük harfle, Kur'an), *ničah* (dinî nikah anlamında), *takvim* (içinde hicri tarihleri belirli olup, kandil geceleri, Ramazan ve namaz vakitleri bulunan takvim).

Görüldüğü gibi, yukarıdaki bazı sözcükler Türkiye Türkçesindeki (TT) anlamlarına nazaran, Boşnakçada yalnızca bir anlamda, yani dinî anlam alanında kullanılıp bilinmektedir. Örnek olarak Türkçedeki "rüya" uykuda görülen herhangi bir rüya/düş olabilirken, Boşnakçadaki ise ancak tasavvufa yakın çevrelerde kullanılan bir kelime olup, dindar insanlar tarafından görülen ve anlamlı bir yorumu olan rüya demektir. TT'de bazı çevrelerde okul anlamında kullanılan "*mektep*" kelimesi, Boşnakçada ancak TT'deki "Kur'an Kursu" anlamına denktir. Bunun gibi, *medrese* de ancak İmam-Hatip Lisesi'ne denk bir dinî lisedir; "*softa*" ise, o lisenin öğrencisidir. Yine TT'deki "cenaze" herhangi bir ölü anlamında iken, Boşnakçada ise ancak bir Müslüman öldüğünde kılınan cenaze namazı ile cenaze töreni anlamındadır. Boşnakçada *ničah* kelimesi ancak dinî nikah, imam nikahı, veya dinî nikah merasimi anlamında iken, TT'de belirleyicisi olarak sıfat bulunmadan ilk olarak resmî nikah anlaşılmaktadır. Bunun gibi pek çok örnek vardır. Buradan anlaşılıyor ki Türkçede çok anlamlı olan bazı kelimeler Boşnakçada tek bir semantik alanla ilgili olup, tek anlamlı oluyor ve yeni bir boyut kazanıyorlar, yani bir anlam daralması meydana geliyor. Öte yandan, bu kelimeler bunları günlük konuşmalarında kullanan veya en azından anlamlarını bilen ana dili Boşnakça olan dilbirliği üyelerinin belirtilicisi olup, ancak bir sosyal grubun sözvarlığında yer almaktadır. Demek ki, bu dil göstergelerini bilip kullanan, gösterilenlerini yaşayan dilbirliği üyeleri İslam medeniyetinin güçlü etkisi altında yaşayan belirli gruplar oluşturmaktadırlar.

Giyinme kültürü anlam alanı

Türkçe aracılığıyla Farsçadan gelme "şalvar" kelimesi ve Yunancadan gelme "dimos" (Türkçe "dimi"den geçen *dimije*), Müslüman halk giysisinin parçalarını teşkil etmektedir. Eskiden *dimije* Bosna'da yaşayan tüm kadınların giysisi olmasına rağmen, şimdi ancak genellikle yaşlı Müslüman kadınların, çoğunlukla ev giysisi olarak, nadiren de köylerde dışarıda giydikleri nesneyi temsil etmektedir. *Feredža* (ferâce), *čurak* (kürk) gibi nesnelere müzeler dışında korunmamıştır. Boşnakçanın sözvarlığında ise, bu sözcüklere edebî ve ilmi metinlerde rastlanmaktadır.

Diğer taraftan, *džubba* (cübbe), *ahmedija* (sarık), *čulah* (külah) kelimelerini temsil eden nesnelere belirli meslek veya tarikat mensuplarının giydiği giyeceklerdir. Mesela, Boşnak Müslüman kültüründe din adamları cübbe ve sarık giyerken, tarikat mensuplarının sembolü ise külahtır. Yirmi beş – otuz sene öncesine kadar hacıların giydiği ve ancak hacdan döndükten sonra kullanma hakkını kazandığı sarığa da “*hadžijska ahmedija*” denirdi. Hacılar hacdan döndükten sonra sürekli olarak veya en azından bayramlarda bu sarıklı fes giyerlerdi. Şimdi Bosna’da hâlâ hacca gidildiği halde, bu sarık çok nadir görülen bir şey olmuştur. Aynı şekilde “*turban*” da artık nesne olarak kullanım dışındadır. Göstergesi ise korunmuştur. Gerçek anlamında olduğu gibi, “*Golem turban - pod njim hodže nema*” (Koca sarık, altında hoca yok) atasözünde de korunmuştur.

Saydığımız nesnelere Osmanlıların Balkan topraklarına getirdiği İslam medeniyetiyle birlikte gelmiştir ve İslamiyeti kültürü ile birlikte kabul edenlerin ayırdedici özellikleri olmuştur. Aynı zamanda bu gerçek dile de yansımıştır. Diğer taraftan bu medeniyet, dini ve milleti ne olursa olsun bu topraklarda yaşayan insanlara *čarape* (çorap), *papuče* (pabuç, terlik anlamında), *čaršaf*, *jastuk*, *jorgan*, *dušek* gibi nesne ve dil göstergelerini kazandırmıştır. Dil de bunlar için yeni, eşanlamlı kelimeler bulmamıştır.

Ev döşeme ve oturma kültürü anlam alanı

Eskiden Boşnak Müslüman evlerine girmek istediğimizde ilk olarak *kapija* (kapı), sonra da *avlija* (avlu), *kaldırma*, *česma* önmüze çıkardı. Eski evlerde *kamerija*, *čardak*, *halvat*, *odaja*, *mutfak*, ve içinde *dolaf*, *sofra*, *minder*, *sehara*, *peštahta*, *mangala* gibi şeyler varken, yeni apartman dairelerinde bunlar için yer kalmamıştır. Varlıklı olanların evlerinde hâlâ el işi *halijalar* ve *čilimler* (halı ve kilim) bulunur; varlıklı olmayanların hahılarına *tepih* denir. *Sehara* (şandık anlamında) evde olmasa bile, mecazi anlamda “babadan kalma veya önceden kazanılmış varlık” olarak kullanılmakta ve bazıları için bir statü sembolü olmaktadır. Duvarlarda asılı, herkesin zevkine ve cebine göre seçilmiş tablolar veya *levhalar* (levha ise hat demektir) sahipleri için bir anlamda ayırdedici özelliklerdir. Bir taraftan zevk, maddî durum, ve toplum içindeki statüyü belirtmekte, diğer taraftan da kafa yapısı ve fikirleri yansıtmaktadır.

Yemek kültürü

Boşnakça olarak *jemek* dersanız, bu “ziyafet” anlamına gelir. Gerek Ramazan ayındaki iftar, gerekse sair günlerdeki yemek ve ziyafet geleneği

korunmuştur. Burada *tendžera*, *tava*, *ćasa*, *tepsija*, ve *sahanlarda tarhana* veya *škembe* gibi *čorbalarla* başlanarak, *bamja*, *pilav*, *jerište*, *sarma*, *dolma*, *jahnija*, *sogandolma*, *kadaif*, *baklava*, *ćevab*, *ćufte*, *pita*, *burek*, *pogača*, *keške*, *sutlija*, *zerde*, *hošaf*, *višnjab*, *somun*, *kajmak*, *hurmadžik*, *tatlija*, *đunlari*, *tulumbe*, *ašure* olarak adlandırılan nesnelere ortaya çıkar. Üstüne de *šerbe*, *kahva* veya *čaj*...

Boşnakça olarak *jemek* veya *zijafet* denen şey bunlardan ibarettir. Sandöviç, kanape, minyon, havyar, şatobriyanlı kokteyl veya ayaküstü yenilen tost, pizza, spagetti, makarna, sosis, hamburgerler... Bunlara yemek denir mi? Boşnakçada asla denmez.

Yemek kültürü de, görüldüğü gibi, Boşnakçanın sözvarlığında olduğu kadar, Boşnaklar arasında dildışı gerçeğinde bir ayırtedici özellik manası kazanmıştır.

1.2. Akrabalık bağları ve hitap şekilleri

1.2.1. Akrabalık bağları

Akrabalık bağlarının Türklerde ne ölçüde sıkı olduğunu ve insan ilişkilerine verilen önemi yine, bu ilişkilerin Türkçedeki söz varlığından izleyerek ortaya koyabiliriz. Başka dillerin tersine, Türkçe akrabalık ilişkilerinin birçoğunu (baldız, görümce, bacanak, elti gibi) ayrı kavramlar haline getirmiştir.³

Aynı Boşnaklar ve Boşnakça için de söylenebilir. Bu vesile ile bir taraftan da bunun etkilerinin nereden geldiğini göstermeye çalışacağız. Bir taraftan Türkiye Türkçesindeki akrabalık ilişkileri alanındaki kelimeleri, öbür taraftan da Azerice, Başkurtça, Kazakça, Kırgızca, Özbekçe, Tatarca, Türkmençe ve Uygurca gibi diğer Türkî dillerinde aynı anlamdaki kelimeleri göz önüne aldık. Bunun yanısıra, aynı anlamdaki kelimeleri Boşnakça başta olmak üzere, Rusça, İngilizce ve Farsça gibi bazı Hind-Avrupa dillerinde olduğu gibi, Sami dillerinden olan Arapçada ve Ürdün lehçesinde bulmaya çalıştık. Boşnakça ile Türkçe arasında herhangi bir dil akrabalığı olmadığı halde, büyük etkiler görülmektedir. Örneğin, babaanne ile anneanne için ayrı sözcükler, bu diller arasında ancak TT ile Boşnakçanın Sancak ağzına özgüdür. Amca ve dayı için ayrı sözcükler Başkurtça ve Özbekçe hariç, ele aldığımız Türkî dillere, Farsça, Arapça, Boşnakçaya (ve komşu dilleri olan Sırpça ve Hırvatçaya) özgüdür. Boşnakçada bunlar *amidža* ve *dajdža* olarak adapte edilmiş Türkçeden alınma kelimelerdir. Abla ile ağabey anlamındaki kelimeler TT'de ve Türkî dillerde

³ Doğan Aksan, a.g.e., c. I, s. 66.

kullanılmaktadır. Mısır lehçesinde de *abla* kelimesi büyük kız kardeş demektir. Baldız ile görünce için ayrı kelimeler TT'de, ve Azerice ile Uygurca hariç olmak üzere Türkî dillerde, Slav dilleri olan Rusça, Sırpça, Hırvatça, ve Boşnakçada görülmektedir. Boşnakçanın Travnik yöresinde konuşulan ağızda baldız anlamında *balduza* kelimesine rastlanmaktadır. Rusça, Farsça ile İngilizce hariç olmak üzere, "elti" anlamını kapsayan ayrı bir kelime bu dillerde bulunmaktadır. Boşnakçada bulunan erkek ve kadının kayınvalidesi, kayınpederi ve kayınbiraderi için ayrı kelimeler Rusça ve Sırpça gibi bazı Slav dillerinde bulunmaktadır. Teyze ile hala için farklı kelimelere TT'de, Azerice, Kırgızca, Tatarca ve Türkmençe gibi Türkî dillerde, Arapçada ve Boşnakçanın Hersek bölgesinde konuşulan ağızda rastlanmaktadır. Boşnakçanın (aynı zamanda Sırpça ve Hırvatçada bulunan örnekleri veriyoruz) amca karısı (*amidžinca, strina*), dayı karısı (*dajdžinca, ujna*) ve ağabey/kardeş veya oğul karısı (*snaha, nevjesta*) için üç ayrı kelime varken, Türkçe ve diğer dillerde bu anlamları kapsayan ancak birer kelime bulunmaktadır.

Sonuçta, akrabalık ilişkileri için ayrı kelimelerin bulunmasının kaynağını ancak bir dil ailesinde değil, bir toplumun akrabalık ilişkilerine gösterdiği önemde bulabiliriz. Şüphesizdir ki İslam medeniyetinin beraberinde getirdiği tüm inançlar, gelenekler, adetler, insana ve insan ilişkilerine özel bir saygı, özel bir önem vermiştir. Kısacası, Müslüman ve geleneksel toplumlarda akrabalık bağları sıkı olduğu için, bu konuda ayrı kelimeler, ayrı kavramlar bulunmaktadır.

1.2.2. Hitap şekilleri

Bosnada Osmanlı dönemindeki beylerin ve ağaların zamanı geçtiğinde, maddî varlıkları yağmalandı veya devlet tarafından alındı, ancak isimleri ve şöhreti kaldı. Bazı şehir çevrelerinde kimin bey, kimin ağa, kimin efendi olduğuna hâlâ önem verilmektedir. Boşnaklar arasında kullanılan hitap şekilleri olarak Türkçeden ve Türkçe aracılığıyla şu kelimeler gelmiştir:

beg – soyunda beylik olan,

aga – ağalığı olan

efendija – 1. alim, aydın 2. din bilgini

Ancak son zamanlarda bazı çevrelerde bu kelimelerin yanlış kullanımına rastlanmaktadır.

Bu hitap şekilleri hem yazı hem de konuşma dilinde geçmektedir. Bunun yanı sıra, konuşma diline özgü olarak, aslen akrabalık ilişkisi anlamında olup ama burada temel anlamında kullanılmayan kelimeler hitap şekilleri olarak kullanılmaktadır. Mesela, yakınlık, resmiyetsizlik, samimiyet gibi hisleri

göstermek istediğimizde, Türkçede olduğu gibi, *amidža, adžo, dajdža, tetka, nano* kelimeleriyle tanıdığımız veya tanımadığımız herhangi bir yaşlı adama veya kadına hitap edebiliriz. Bunun yanı sıra, genç veya yaşıtımız olan fertlere hitap ederek, teklifsiz konuşmalarda *jarane, burazeru* diye sesleniriz. O sırada, bu insanlardan olup, bu topluma ait olduğunuzu gösteren ve bilinçaltından gelen bir hitaptan kültür kimliğinizin bir parçası ortaya çıkar. Bu kimlik insana gösterdiği saygı ve yakınlık ile, uzaktan gelme bir şey olsa bile, İslamiyetle alakalıdır.

2. 0. Türkçenin kalıplaşmış tamlamalarının Boşnakçaya etkileri

Bu tebliğimizde Boşnakça sözvarlığının deyim ve atasözü gibi unsurları ve bunlara Türkçenin etkileri üzerinde pek duramayacağız. Bu konulara değinmek için, ciddi bir ilmî araştırma yapmak gerekmektedir, zira bu, kitap yazmaya değer bir konudur. Dolayısıyla, bu vesile ile günlük konuşmalarda her gün rastlanan selam ve tebrikler gibi kalıplaşmış şekillere değineceğiz.

Boşnakçada bazı çevrelerde, hem resmî hem de teklifsiz konuşmalarda, İslam medeniyeti etkisiyle gelen bir selam olarak yalnızca *selam alejk, eselamu alejkum* veya *selamun alejkum* şekilleri geçmektedir. TT'de bu şekle ancak dinî kimliği ağır basan çevrelerde rastlanırken, bu, Boşnakçada, Bosna'nın yeni tarihinin kısa döneminde olsa bile, Boşnak halkını sembolize eden, kullananların millî yönünü yansıtan bir şekildi. Bunun yanı sıra ayrılırken söylenen bir selam olarak *Alahemanet, alajhimanet* veya bazı yörelerde bunun mota-mot çevirisi olarak *Allahu/Bogu na amanet* kullanılmaktadır.

Boşnakçada teklifsiz, samimi konuşmalara özgü selamların birçok örneği vardır: *Sabahajrula, akşamhajrula, sabahajrosun, akşamhajrosun*, ve cevabı olan *Alahrazola* veya *Alahrazosun*, merhaba gibi şekiller evde, ailede veya mahallede kullanılan şekillerdir. Ramazan veya Kurban bayramı için söylenen *bajrambarećola*, veya yazı dilinde *bajram mubarek olsun* şekilleri de Türkçeden alınmıştır. Ayrılırken söylenen *ejdovale* (iyi dua ile) ve cevabı olan *ejsahadile-esadile* (iyi sıhhat ile) de bunlar arasında yer almaktadır.⁴ Bu şekiller, Bosnada yaşayan Boşnak, Sırp, Hırvat ve başka dilbirliği üyelerinin bilincinde var olmasına rağmen, onlardan, sözü geçen şekilleri kullanan şahıslar ve bildirişim hakkında, söylenmeyen bilgileri elde ediyoruz. Yani, bu bilinç altında yerleşen ve gerektiğinde dile getirilen bu şekiller kullanıcısının Müslüman toplumuna ait

⁴ Bu tür alınma ifadeler hakkında geniş bilgi için bkz. Amina Šitjak-Jesenković, "Neka zapažanja o prenošenju turskih ustaljenih kolokacija na bosanski jezik", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 46/96, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarayova 1997, s. 61-81.

olduğunu, gelenekçi olduğunu belirtmektedir. Bildirişim sürecinin de samimi, resmiyetsiz olduğunu gösteren bu şekiller, aynı zamanda temas halinde bulunan şahıslar arasında yakınlık bulunduğunu vurgulamaktadır. Yani, doğrudan İslam medeniyetiyle alakalı olmasa bile, bu şekiller de İslamiyet kimliğini taşıyan ve bundan çekinmeyen dilbirliği üyelerinin ayırdedici özelliği olarak nitelendirilebilir.

Böylece bu tebliğde, Boşnakçada korunan İslam medeniyetinin ve bunun bir parçası olan Türkçenin etkilerini kısaca göstermeye çalıştık.